

Gică MANOLE

Ciprian VOLOC

Exorcismul tăcerii

II

Morala: eșecul unui concept

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

SUMAR

Despre limitele și valențele dialogului.....	5
Avertisment	11
I. Natura problematică a moralei	11
II. Profilul moral al Bisericii, în istorie	169
III. Iisus Hristos ca model moral.....	285

AVERTISMENT

Dialogul de mai jos nu a fost purtat de complezență, ci dintr-o nevoie grea de a ne clarifica, limpezi cu privire la probleme mari ale condiției noastre. Recunosc din capul locului că, în ceea ce mă privește, nu am fost decât puțin pregătit să-l port. Fi-rește, dintr-o certă neputință, precum și din absența răbdării în aplecarea stăruitoare asupra lor. Însă, la fel de adevărat, nu am ezitat și nu ezit a mă pronunța asupra unor chestiuni pe care cei mai mulți le trec cu vederea sau le trimit în subsidiar. Iarăși: sunt la fel de convins că nimic și nimeni nu ne va putea scoate din rușinoasa cădere, a noastră, a tuturor, și că leac nu putem găsi pentru *bolile mortale* de care suferim. Important rămâne, atât pentru mine, cât și pentru Ciprian Voloc, nu doar punerea problemei, ci și curajul de a identifica răspunsuri, de a emite judecăți, chiar dacă ele nu sunt pe măsura provocărilor timpurilor *postmoderne*.

Gică MANOLE
12 mai 2005

I. NATURA PROBLEMATICĂ A MORALEI

Ciprian VOLOC: Una din modalitățile cele mai penetrante de diagnosticare a unei epoci sau a unei culturi constă tocmai în identificarea și evaluarea locurilor ei comune, a presupuzițiilor implicite ori a prejudecăților latente, adică a universului nebănu-it al de-la-sine-înțeleșului. Astăzi, în plină epocă *relativistă*, s-ar părea că tocmai aceste locuri comune ne lipsesc, nu pentru că nu s-ar mai afla, ici-colo, în exercițiul funcțiunii, ci pentru că, din

obișnuința de a zăbovi, în cercetare – prin efortul elitei științifice și culturale, al cărei impact asupra maselor este mai puternic ca oricând – excesiv de mult asupra-ne, în contextul preocupărilor de înțelegere a sentimentului dominant al inexistenței sensului a ceea ce întreprindem, avem, dimpotrivă, impresia că le-am analizat pe toate, astfel încât doar arbitrariul, a cărui intruziune ne încăpățănăm s-o refuzăm, totuși, în viața noastră, ne-ar mai putea transforma, eventual, în fericiții captivi ai vreunei iluzii constructive. Se poate spune că am ajuns să suferim tocmai de pe urma transformării dramatice a pretenției noastre de a conștientiza cât mai multe, în ce ne privește, de a deveni din ce în ce mai responsabili, mai *autonomi*, privându-ne astfel de energiile incalculabile ale impulsurilor naturale primare, devalorizate și retrase undeva, în culise, spre a face loc exercițiului tiranic al rațiunii (păstrându-și totuși dreptul de a răbufni, dar în forme cu totul nenaturale, alienate, care sperându-ne, ne vor obliga, cu un surplus de zel și de *motivație*, să le întemnițăm și mai adânc în subsolurile din ce în ce mai sumbre ale sufletului). Însăși morala este, pentru noi, o chestiune doar de *decizie conștientă*, în a cărei analiză ne istovim intelectul de fiecare dată, fără a obține vreun rezultat măcar cât de cât mulțumitor, în absența mult doritului consens unanim. Iar dacă mai auzim pe vreunul pomenind de vreun „simț” al dreptății, ori de vreun *simț moral* în genere, chiar că nu-l înțelegem, dovadă cât suntem de înstrăinați de o abordare frontală, temeinică, a problemei. Aproape că nu ne dăm bine seama care este, în fond, obiectul discursului nostru. Ce este binele? Ce înseamnă răul? Apreciem deseori lucrurile – e situația mării majorități – în numele lor, dar conștientizăm oare, într-adevăr, de ce, de unde nutrim această nevoie? Nu beneficiem măcar de o întemeiere sumară a moralei, ca să nu mai vorbesc de vreun sistem dar, totuși, nu suportăm, după cum am subliniat deja, nici ideea că ne-am situa, totalmente, în arbitrar! Resimțim din ce în ce mai mult, zi după zi, oboseala conștiinței și moleșeala instinctelor, ceea ce ne precipită în căutarea unui imbold, a unei motivații care să ne împingă către perpetuuul mâine și să ne curme agonia, dar, oricum ar fi de găsit, oricare ar fi ele, le-am mai putea recunoaște ca având, printre altele, și implicații morale?

Gică MANOLE: Sigur că există sisteme care să definească morala, încercări de definire, de ordonare; avem o moștenire culturală veche, excepțională, ce ne-ar îndreptăți să nu ezităm în a afirma că știm ce vrem, ce am fost și, în mod deosebit, ce dorim

de la noi și de la lumea noastră; știm ce ne poate disciplina impulsurile primare, ce dovedesc puțină noastră putere în a rezista ispitelor. Impulsul primar eu îl văd ca o expresie nu a sănătății, ci a unei barbarii autentice. Impulsul primar trebuie să rămână în culise.

Înainte de orice, este necesar impulsul moral, care trebuie să ne vegheze, să ne oblige la reacție, atunci când trebuie. Așadar, impulsul moral sau legea morală – dacă există și cât există – ne forțează să nu tăcem, să nu fim lași, indiferenți; la urma urmei, este vorba de o chestiune de curaj: absența impulsului moral ne dovedește clar moleșeala conștiinței, la care faci trimitere. Aș dori însă să te contrazic: eu nu resimt deloc oboseala conștiinței, ci absența ei. Curmarea agoniei noastre nu este posibilă decât într-un mod: atitudinea, reacția, implicarea, judecata.

Toate la un loc dau o etică pozitivă: pot să ne solidarizeze cu noi înșine și cu lumea în care trăim, ne fac cu adevărat responsabili, ne implică, chiar dacă de implicarea noastră n-are nevoie aproape nimeni. Perpetuul mâine este o iluzie și nu are rost a-l grăbi: n-duce nimic nou, nimic bun. Viitorul nu ni-l apropiem prin niciun fel de impuls moral: vine el și singur, cu brutalitate, peste noi.

Dacă tot am vorbit de curaj, *adevărata întrebare* aceasta este: sunt sau nu sunt eu un om moral? Am trăit sau trăiesc după o „minimă morală”? Nu are importanță, în opinia mea, ce cred oamenii că este bine sau moral, rău sau imoral. Important pentru mine este dacă pot să dorm liniștit; ei bine, nu pot să dorm liniștit; nu cred că voi putea dormi vreodată; motivul este simplu: nu mi-am anesteziat conștiința, n-am abandonat-o decât rareori (din lașitate, evident); n-am trăit și nu trăiesc conform exigențelor *minimei moralia*; nu pot (nu am voie) să dau vina decât pe mine și pe neputința mea de a reacționa la situații degradante. S-ar putea afirma că, de cele mai multe ori, instinctul de conservare ne tutează (prin limitare) impulsul moral. Morala nu este rece decât dacă are pretenția la rigoare, respectiv dacă se detașează, suverană, de viața omului sau dacă este lipsită de substanță, obosită de istorie, de tradiție. O spun (mi-o spun de multă vreme) neîncetat, ca și Saint-Just: *e timpul să se revină la morală*, să o rupem definitiv cu minciuna, cu ipocrizia sistematică!

Ciprian VOLOC: O știți, probabil, la fel de bine ca mine: problematizarea fundamentelor moralei, ca și imperativul definirii etice a omului precumpănesc, îndeosebi, în epocile anarhice

ori în acelea pândite, în orice clipă, de instabilitate socială, când temeiul ordinii publice este căutat, finalmente, în condițiile pierderii credibilității autorităților exterioare, în om. Specific timpurilor noastre este că se confruntă, în plus, și cu dificultățile generate de credința noastră că normele de comportament ar avea doar sorginte culturală și că conștientizarea lipsei lor de întemeiere ultimă și universală ne-ar facilita justificarea oricărui tip de comportament, conducând la disoluția responsabilității. Tocmai de aceea se impune, după cum ați subliniat deja, să se revină la morală – mai precis să recurgem la o reconsiderare a autorității morale, dar, pe cât posibil, pe baze autentificate științific – iar unul dintre puținele domenii de cercetare care ne-ar putea oferi sprijin solid, în acest sens, este acela al etologiei umane.

Situată, undeva, pe o poziție intermediară extremelor clasice, materializate, pe de o parte, de concepția lui Rousseau (omul este bun de la natură), pe de altă parte, de concepția lui Hobbes, căreia-i subscrieți și dumneavoastră (omul este rău de la natură), are meritul de a ne fi dezvăluit rădăcinile biologice ale valorilor morale esențiale, dând consistență, pe baza cercetărilor teoretice și experimentale din ultimele decenii ale secolului XX, conceptului de morală naturală și impunându-l ca având o valabilitate general-umană. Încă din primul studiu mai amplu apărut la noi pe această temă (*Etică și etologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982), autorul, Vasile Dem-Zamfirescu, sintetizează *coordonatele datului nostru natural*, apriori-ului nostru biologic; astfel, avem o *tendință înăscută spre agresiune*, care se declanșează ori de câte ori starea de plăcere, motivație ultimă a actelor noastre, ne este amenințată de către un factor individual sau colectiv, real sau potențial (de exemplu: concurența pentru hrană, periclitarea vieții indivizilor tineri, comportamentele ce se abat de la standardele grupului, prezența indivizilor străini sau penetrarea de către ei a comunității, tendința de a schimba ierarhia socială existentă și orice altă amenințare la adresa securității colective), dar avem și *instincte sociale ce alcătuiesc corpul moralei naturale propriu-zise*, și care se subdivid în *mecanisme de inhibare a agresivității* (gesturile de supunere și remotivare, de liniștire, precum salutul sau zâmbetul, sentimentul de milă, ritualurile de stabilire a legăturilor și de dezvoltare a sentimentului de încredere) și de *conservare a coerenței grupului social* (altruismul, entuziasmul, recunoașterea ierarhiei, supunerea față de autoritate, loialitatea, evitarea străinilor etc.).

Bineînțeles, etologia nu-și arogă, nici pe departe, pretenția de a se substitui moralei, deoarece, după cum precizează chiar întemeietorul etologiei umane, Irenaeus Eibl-Eibesfeldt, într-una din cărțile sale de referință – *Iubire și ură*, „a recunoaște caracterul înnăscut al unei tendințe nu reprezintă o modalitate de a o justifica”, dar, totuși, cele mai mari speranțe ale noastre constau tocmai în faptul că sistemele de inhibare a agresivității, cu care suntem echipați, „nu sunt simple creații culturale suprastructurale”, altfel „s-ar putea foarte ușor crea o cultură lipsită de sentimentul milei”. Așadar, impulsurile primare nu pot și nu trebuie „să rămână în culise”, după cum afirmați, iar dacă se dorește acest lucru este pentru că nu le observăm, îndeobște, decât pe acelea care se abat de la ale noastre norme morale culturale, considerând apoi, prin falsă generalizare, că toate ar avea exclusiv conotații negative; convergența normei și-a instinctului nu ne dă de bănuț, deși, și într-un caz și în altul – concluzionează același Eibesfeldt, analizând celebrele experimente ale lui Milgram – „dispozițiile înnăscute precumpănesc asupra elementelor impuse cultural”. Oricum, dacă astăzi fondul agresiv cu care venim pe lume este asimilat distructivității se datorează faptului că evoluția, în variantele sale tehnologică, demografică și urbană, a distrus contextul în care inhibițiile agresivității, parte înnăscute, parte dobândite, funcționau cândva și în care entuziasmul avea un rol predominant preventiv.

Amplificarea contemporană a agresiunii este însă secundară, în mod paradoxal, și de o diminuare a ei pentru anumite spații și intervale de timp, cu implicații inclusiv asupra lipsei de reacție pe care ați semnalat-o, întrucât reacția în genere, morală sau de altă natură, fiind corelată pozitiv cu agresivitatea (ca orice realizare umană, de altfel) nu e doar o chestiune de decizie conștientă, de alegere liberă, ci este, și ea, programată biologic și socio-cultural. Aceasta înseamnă că mecanismele inhibitorii de care am pomenit sunt astăzi cultivate în mod excesiv, alături de instinctul supunerii față de autoritate și de acela al reticenței de a leza un *conspecific*, în contextul tendinței crescânde către toleranță de care sunt impregnate până la saturație modelele educaționale recente. Se ajunge astfel la „eliminarea simțului natural al dreptului” care, chiar dacă recurgea, în situații extreme, la „justiția prin linșaj”, avea drept finalitate – în opinia părintelui etologiei, Konrad Lorenz, exprimată în micuța dar incisiva sa lucrare *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate* – „contracararea

penetrării societății de către indivizi asociați”, adică supraviețuirea. Dacă mai luăm în considerare și mențiunea că „înfrângerile repetate conduc la o reducere a agresivității” (Eibesfeldt, *op. cit.*) am putea fi tentați să credem că noi, românii, în special, ne-am pierdut, în mare parte, nu doar minima agresiune, adică spiritul de inițiativă, curajul, ci chiar instinctul de supraviețuire, ce s-a dovedit a fi funcțional atâtea secole! Sau, poate, standardul pe care l-ați enunțat, de a face tot posibilul în vederea supraviețuirii, dar în limitele „minimei morală”, nu s-a etalat a fi unul realist?! Cred că abia aici instinctele ne trădează, întrucât ele se ridică la rangul de valori morale doar dacă se păstrează între anumite limite pe care ele însele nu și le pot stabili, în contextul distrugerii echilibrului social natural. În plus, în mod normal, dacă o tendință se intensifică, se va produce același lucru și cu tendința opusă, menită s-o contracareze, care reacționează prompt în vederea restabilirii echilibrului inițial. Acest proces de *feedback* ne-ar putea facilita înțelegerea situației noastre actuale, a românilor începutului de mileniu trei (tot am început cu acest prim exemplu), căci... dacă nu putem riposta când ne sunt atacate valorile înseamnă că nu suntem atașați de respectivele valori, iar asta din cauză că autoritatea, căreia ne supunem instinctiv, ne-a îndepărtat de ele!

Singura și ultima valoare care ne-a rămas, din păcate, este supraviețuirea, însă ea însăși e alienată; ar trebui să ne gândim la ea ca la unica poartă de scăpare, de reconstruire a profilului nostru moral, dat fiind că impulsurile morale constituie un corolar natural al ei. Suntem victimele laturii noastre preprogramate, înnăscute – iată cum ne vine în sprijin, la modul concret, etologia – și e grav că libertatea conștiinței nu ne poate fi de mare folos. Consider că abia de aici trebuie pornit, de la ponderea pe care posibilele cauze (am în vedere *normele biologice înnăscute, învățarea prin tradiție, la care v-ați referit și libera alegere*) o pot avea în producerea comportamentului moral; dacă conștientizarea lipsei de fundament a normelor morale culturale s-a arătat a ne conduce în impas, ce rol l-ar putea juca alegerea *liberă, conștientă*, atâtea vreme cât limitele instinctelor înnăscute tot printr-o astfel de alegere trebuie hotărâte?

Gică MANOLE: Să fie supraviețuirea în orice condiții, așa cum zici, singura valoare ce ne-a rămas? Să fim în mare măsură dependenți de factorul programare, de elementul dobândit prin naștere și mai puțin de altceva? Să se reducă toată viața noastră

la aceste structuri fundamentale iar noi să nu facem nimic altceva decât să evoluăm, să jucăm după scenariu gata scrise? Nu sunt deloc de acord cu ideile tale că doar agonia unei supraviețuiri ne rămâne, în acest joc complex care este existența. Supraviețuirea îmi pare o situație de ființă asistată ce nu-și cunoaște condiția; omul asistat este ordinar, asistă la orice, fără a se defini, în niciun fel; este bolnav, pentru că așteaptă ajutor; fragilitatea civilizației noastre, diversitatea etică, nu pleacă de la tradiție și nici nu poate să aibă rădăcini în cultură; o tradiție bine asimilată impune norme etice durabile; tradiția nu acceptă ieșirea din comun, oscilarea, elasticitatea eticului; dacă o încalci, te expulzează, ești marginalizat. Cultura asimilată rămâne benefică, dar asimilată, nu prospăită, și impune un model uman durabil în perspectivă etică, morală. Cultura nu are voie să justifice orice tip comportamental, ci doar unul singur (nu linear, evident) în care-și găsesc locul armonia, reflexivitatea, gravitatea, umorul, înțelegerea, în nici într-un caz trufia.

În ceea ce mă privește, autoritățile morale (sau, mai bine zis, autorii „legiferării”, în domeniul moralei), au impact asupra-mi numai în măsura în care ele însele au exemplificat prin viața lor un sistem articulat. Exemplele cele mai potrivite sunt Buddha și Iisus. Este vorba, aici, de un comportament moral față de tine însuși și, apoi, față de ceilalți. Cred că, dacă ești „posedat” de o morală formală (și conștientizezi acest fapt), afișându-te totodată pe măsură, nu ești decât un ipocrit.

Or, unul din relele răspândite ale societății noastre tocmai acesta este, formalismul moral, decența mincinoasă, ipocrizia. *Morala și-a epuizat resursele, este pe cale de dispariție.*

Un fapt, însă, îl consider de domeniul evidenței: suntem ce suntem numai în măsura în care alegem. Problema ar fi aceea că valorile Cetății, care sunt toate convenționale, impun o etică standardizată ce n-are nimic de a face cu sistemul moral autentic (pe care, probabil, tu, ca și mine, îl vezi ca avându-și originea într-un arhetip trans-mundan, etern). Cetatea, prin conformismul moral necesar, ne adăpostește de „vacarmul nostru interior”, ne adăpostește de propria noastră frică; ne induce responsabilități pe care le asumăm din obligație sau din nevoia de a ne domestici agresivitatea. Ar fi vorba mai mult de o îngrădire, în sens etic, a barbarului din noi; toate acestea n-au nimic comun cu morală, sunt fanteze, caricaturi ce fac (de atâta vreme) viața greu suportabilă. Dacă suntem neîmpliniți (și o simțim mereu), explicația

poate fi lipsa de consistență a opțiunilor noastre. În orice ev, omului i-a fost aproape imposibil să-și apropie adevărul, pentru că suntem fatalmente condamnați a nu avea acces la el. Așadar, din totdeauna, am ales greșit, am optat pentru un anume fel de a fi (nespecific); nu există alegere liberă, toate-s condiționate. Sau suntem condamnați la un anume mod de alegere, precumpănitor fiind trecutul întreg, cu inerțiile lui, cu tot?

Nu cetatea trebuie să impună valori (de orice tip), ci individul are obligația de a se descotorosi de lanțuri spre a se locui pe sine! Aici se găsește cheia tuturor reușitelor: locuirea de sine. Se ajunge aici când individul regăsește, printr-o întâmplare providențială, spiritul cosmic, universal, omnipotent și omniprezent. Întreaga ordine cosmică nu-și are niciun rost decât în măsura în care se revelează în individ. Morala este un nonsens, cu adevărat pustiită, dacă nu se întrupează în ființă. Dacă am afirmat că morala și-a epuizat substanța, din acest motiv am spus-o. Fără om, morala nu există; iar *omul, fără morală, nu reprezintă altceva decât forma absolută a unui eșec dramatic.*

Ciprian VOLOC: Greu de precizat, totuși, ce-l face pe om să fie om. Dacă acțiunea cetății nu este suficientă – și în această privință sunt de acord cu dumneavoastră – constat că ne lipsesc tocmai acele nuanțări sortite să ne apropie înțelegerea modalităților în care individul, în măsura în care dorește să se locuiască pe sine, și-ar putea constitui și conserva o conduită morală (autentică) care să-l definească. De aceea consider că sunt extrem de utile distincțiile operate de W.J. Earle în capitolul dedicat moralei din a sa *Introducere în filozofie*, care așază de la bun început actele umane în două categorii bine delimitate: *acțiuni automate* și *acțiuni cu deliberare*. Pe primele autorul le privează de orice conotații morale, deși, după cum ne-au demonstrat-o cercetările etologice, acestea le-ar putea fi atribuite în urma stabilirii limitelor lor prin alegere liberă (lucru posibil, în domeniul actelor sociale, în urma unui îndelung efort individual, dat fiind că doar o parte dintre actele cu rezonanță socială sunt morale, codul social și cel moral nefiind totuna). Însă nici această a doua categorie de acte – cele care presupun un proces de deliberare – nu izbutesc să circumscrie (d-apoi să epuizeze!) câmpul moralei, deoarece urmăresc, în realizarea lor, rezolvarea unor *detalii tehnice* (de pildă, stabilirea mijloacelor de utilizat în atingerea scopului), apoi, a unor *detalii de prudență*, adică a unor prevederi care să vizeze atingerea scopului urmărit, nu a idealului moral (în condițiile în

care 70-80% din acțiunile ce urmează unor decizii se dovedesc a fi imprudente), și, abia în ultimul rând, a unor *detalii morale*, referitoare, se-nțelege, la atitudinea, ținuta, valorile, principiile ce trebuie confirmate sau infirmate prin acțiunea respectivă. Iată că Earle este exact, reușind să desjoace – în mod viabil, zic eu, deoarece prudența nu mai este considerată de mult o virtute morală (căci și criminalul poate fi prudent), iar tehnicismul, nici pe atât – confuzia libertății și a moralei: actele care urmează deciziilor noastre ne fac, într-adevăr, responsabili, însă responsabilitatea noastră, ce presupune raportarea libertății noastre la ceva exterior ei înșiși, la nu este, neapărat, morală! Cel puțin nu în întregime. E drept, există și voci care nu consideră aceste distincții ca fiind atât de tranșante, cum ar fi, de pildă, Zygmunt Bauman, pentru care „acțiunile supuse, zice-se, doar evaluării tehnice, sunt departe de a fi neutre din punct de vedere moral și cer o analiză morală, iar, la modul ideal, chiar un fel de reglementare etică” (*Etica postmodernă*).

Problema se complică și mai mult, prin aceea că însăși deliberea morală ridică nelămuriri: adeziunea la principii este, oare, liberă? Sau, altfel formulat, *cât* de liberă este? Sărind peste faptul că în cele mai multe dintre acțiunile umane morala nici măcar nu este luată în considerare, de către agenții care le săvârșesc (cum este cazul, de exemplu, cu defrișarea actuală a pădurilor tropicale, unde nu se urmărește decât punerea la punct a detaliilor tehnice și a unora de prudență, precum grija pentru respectarea obligațiilor contractuale, neglijându-se aspectul moral al activității, rezumat, în esență, la iminența producerii unui dezechilibru ecologic de nivel planetar), avem de-a face cu o chestiune capitală, după cum o afirmă chiar Thomas Nagel, în *Ultimul cuvânt*: gândirea morală este autonomă sau subordonată? Putem analiza morala în ea însăși sau doar privind-o din afară? Întrucât, în situația individului, dependențele sunt multiple, unii gânditori – precum Immanuel Kant – au sperat că gândirea morală nu trebuie, neapărat, să se raporteze la individ, ci la o potențială necesitate morală, universală, de regăsit în el; aceasta, abia, nu ar mai depinde de *condiționări* psihologice, biologice, sociale sau culturale, dar mă întreb: i-am putea conferi un alt statut în afara aceleia de simplă intuiție? Ne-am lipsi tocmai de materialul brut, constând în relațiile dintre acțiuni, convingeri, dorințe, asupra căruia, după cum o afirmă tot Nagel, *rațiunea practică* guvernează cam în același fel în *care rațiunea teoretică* o face

asupra relațiilor dintre opinii, și pe care ar trebui să-l folosim, în judecățile și aprecierile noastre, nutrind convingerea că „prezentarea unei serii de atitudini condiționate istoric și cultural, inclusiv ale mele, nu dezarmează judecata morală de ordinul întâi, ci pur și simplu îi oferă un material suplimentar asupra căruia sa opereze”, și asta deoarece gândirea morală se aseamănă izbitor cu cea empirică, faptele neavând valoare în ele însele (neimpunându-ne, singure, vreun adevăr), ci doar prin intermediul teoriilor care le interpretează. Astfel se face că, până la urmă, conform aceluiași autor, acțiunea morală se reduce, în fapt, la o evaluare rațională a rentabilității impulsurilor, dorințelor existente, la o alegere pragmatică a unora dintre ele, dar pe baza unor criterii ori construcții teoretice minimale. Așadar, de unde le preluăm pe acestea din urmă, cum le stabilim?

Iată-ne revenind la *cea mai de seamă provocare actuală a etologiei*: dificultatea alegerii limitelor datului nostru primar. Din păcate, după cum am sesizat deja, o asemenea decizie nu ne-ar edifica neapărat în privința detaliilor sale morale, însă această carență de formă ar fi compensată de avantajele conținutului său aproape moral, reprezentat de instinctele sociale amintite, cu un caracter evident înnăscut. De altfel, nu este singurul univers pe care îl moștenim, mai există unul, acceptat în virtutea tradiției și educației sociale: al îngrădirilor culturale ale agresivității, numite de dumneavoastră „standardizate”. Nefiind propriu-zis ales, nu este moral, în sensul strict, dar – și aici vă contrazic – are legătură cu morala! Dezavantajul acestor stavile ale pornirilor noastre nejustificat de violente (din unghi biologic), constatabile în anumite spații și răstimpuri ale lumii de azi, care vin să ne atenționeze asupra necesității fundamentării unei morale sănătoase, este că pot scăpa ușor de sub control, din cauza superficialității implantării lor în sufletul nostru. Raportându-ne la ele mai mult mecanic, întrucât cetatea ni le impune din exterior, la modul tangențial, ele nu sunt cultivate voluntar și conștient, de fiecare în parte; or, abia în felul acesta ființarea moralei, adică întruparea ei în individ, ar putea constitui o speranță! O ultimă soluție ar fi să convingem (prin rezultate concrete de ameliorare, de îmbunătățire a ființei umane) pe toată lumea că valorile pe care le-ați invocat, opunându-le trufiei, pot avea o bază solidă, instinctivă, sau un caracter *cosmic*, cum preferați să spuneți; porniri dovedit înnăscute, precum simpatia, mila, salutul, îmbrățișarea, zâmbetul, loialitatea, curajul, ne dau indicii promițătoare, în acest